

Magdalena Adamczyk*

Ubóstwo we współczesnej Polsce jako problem społeczno-ekonomiczny w latach 2000–2010

Wstęp

Ubóstwo we współczesnej Polsce jest nie tylko teorią dla wielu z nas, ale przede wszystkim nauką o zarządzaniu tym problemem. Sytuacja ekonomiczna, okres przemian lat 90. sprawiły, że warunki życia w Polsce znacznie się zmieniły i wraz z rozwojem gospodarki rynkowej pojawiło się zjawisko ubóstwa. Transformacja ustrojowa spowodowała, że nastąpił proces przemian, przeobrażeń i przekształceń, który dotknął wszystkich sfer życia. Można powiedzieć, że podstawowe gwarancje bezpieczeństwa socjalnego przestały obowiązywać, powodując tym samym utratę pracy, wzrost cen, zwiększone opłaty za korzystanie z wielu dotychczas dostępnych usług socjalnych, brak zasady pewności pracy i płacy. Wszystkie te czynniki zdecydowały o poszerzeniu się grupy ludności żyjącej w ubóstwie. Szczególnie trudna sytuacja wystąpiła w tych gospodarstwach domowych, które wcześniej zaciągnęły kredyt, gdyż zarówno aprecjacja zadłużenia, jak i niebywały wzrost oprocentowania kredytów prowadziły do utraty realnej perspektywy spłaty powstałego zadłużenia (Przymeński, 1996: 71), tak też dzieje się po dzień dzisiejszy. Wskazać należy, że problem ubóstwa jest poniekąd spowodowany wysokim bezrobociem, przyczyniając się do osiągnięcia granicy bezpieczeństwa i spokoju społecznego.

Celem pracy jest analiza determinantów ubóstwa w Polsce w latach 2000–2010 za pomocą programu Statistica.

* Mgr Magdalena Adamczyk – absolwentka studiów doktoranckich Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu.

Znaczenie ubóstwa

Ubóstwo definiuje się w różny sposób. W potocznym rozumieniu uważa się, że jest to sytuacja, w której występuje niski dochód, brak zaspokojenia podstawowych potrzeb, a także marginalizacja życia codziennego. Ubóstwo prowadzi do podejmowania działań odstających od norm i wartości w społeczeństwie. Według Tochowskiego i Zielińskiej (1991: 12) ubóstwo oznacza:

- brak dostatecznych środków materialnych do życia, biedę, niedostatek;
- stan poniżej pewnego zmiennego w czasie progu dochodowego lub progu realizacji potrzeb w odniesieniu do jednostki, rodziny lub grupy społecznej.

W teorii ubóstwa wyróżnia się dwa pojęcia: ubóstwo absolutne oraz względne. Ubóstwo absolutne oznacza krańcową biedę. W szerszym znaczeniu ubóstwo absolutne jest stanem niezaspokojenia uznanych przez społeczeństwo w danym miejscu i czasie potrzeb minimalnych (Deniszczuk, 1996: 99).

Traktowanie pojęcia ubóstwa jako kategorii względnej wynika z nadmiernej rozpiętości w poziomie życia. Ubóstwo względne ma zmienną wartość i odnosi się do przeciętnego poziomu życia w danym kraju, mierzonego na ogół wysokością przeciętnych dochodów (wydatków). Zwolennicy podejścia względnego upatrują przyczyn ubóstwa przede wszystkim w funkcjonowaniu systemu społeczno-ekonomicznego. Na pierwszym miejscu wśród jego przyczyn wymieniają bezrobocie jako zjawisko niezależne od ubogich. Na drugim miejscu są niskie płace występujące w pewnych zawodach, regionach czy w stosunku do niektórych dyskryminowanych grup ludności. Brak odpowiedniego dochodu wynikającego z okoliczności niezależnych od świadomości i woli ubogich jest pierwotną przyczyną ubóstwa (*Ubóstwo względne*: wikipedia.org). Określając zjawisko ubóstwa, należy wyznaczyć jego granice, inaczej linie ubóstwa, które określają granicę między uznawanymi za ubogich a żyjącymi powyżej tego standardu, czyli tymi, którzy ubogimi nie są (Januszek, 2000: 82). Podstawową linią stosowaną w definiowaniu ubóstwa bezwzględnego jest minimum egzystencji. Minimum egzystencji oznacza koszyk dóbr niezbędnych do podtrzymania funkcji życiowych człowieka i sprawności psychofizycznej. Uwzględnia on jedynie te potrzeby, których zaspokojenie nie może być odłożone w czasie, a konsumpcja niższa od tego poziomu prowadzi do biologicznego wyniszczenia i zagrożenia życia. W skład koszyka minimum egzystencji wchodzi potrzeby mieszkaniowe i artykuły żywnościowe. Łączny koszt nabycia (zużycia) tych dóbr określa wartość koszyka, która stanowi granicę ubóstwa skrajnego (*Minimum egzystencji*: wikipedia.org).

Kwestia społeczna ubóstwa

Pojęcie *kwestia społeczna* po raz pierwszy pojawiło się w literaturze przedmiotu w 1840 roku za sprawą niemieckiego przedstawiciela przedmiotu – H. Heinego. Po-

jęciem tym objął on przede wszystkim elementy negatywne, takie jak niesprawiedliwość struktur, ale także elementy pozytywne, które wskazywały na kryteria ich oceny. Zawarte tu były także podstawowe i główne zasady społeczne oraz strategie mające służyć do rozwiązywania tych zasad. Generalnie należy powiedzieć, iż poszczególne epoki w dziejach ludzkości charakteryzują się własną specyficzną kwestią społeczną. Jeśli chodzi o znaczenie samego pojęcia kwestii społecznej, to można zdefiniować ją jako zjawisko o zasięgu dużym, gdyż ma ono wymiar zarówno lokalny, jak i globalny. Zjawisko to wywołuje pewien rodzaj dysfunkcji społecznej czy też burzy jakiś porządek i organizację życia człowieka, grupy, a nawet tendencję wzrostową, nasilającą; budzi ponadto zainteresowanie wielu podmiotów. Cechą charakterystyczną kwestii społecznej jest także to, iż bardzo wyraźnie zaznaczają się naciski ze strony społeczeństw mające na celu przeciwdziałanie i zapobieganie występowaniu takiego zjawiska. I właśnie charakter takiej kwestii społecznej ma ubóstwo. Można powiedzieć, iż podstawowym skutkiem rodzenia się i rozwoju ubóstwa jest rozpad podstawowych więzi człowieka, tj. więzi rodzinnych, a także zaburzenia na płaszczyźnie wykonywania ról społecznych, czyli zaburzenie i zachwianie prawidłowego procesu funkcjonowania rodziny. Ubóstwo jest bardzo groźne, gdyż pociąga za sobą wiele negatywnych zjawisk. Jest źródłem przestępczości, a także wielu zachowań, które nie są społecznie akceptowane, jak na przykład prostytutka osób nieletnich.

Rys. 1. Koło przyczynowo-skutkowe ubóstwa

Źródło: opracowanie własne.

Ubóstwo bardzo szybko się rozprzestrzenia. Na świecie, a także w Polsce pojawia się coraz większa liczba osób dotkniętych tym problemem. Auleytner i Głębicka (2001: 13), analizując kwestie społeczne, przyjęli inną definicję, z której wynika, że: asymetryczne przekształcenia w rozwoju gospodarczym, które rodzą zagrożenia społeczne, przyczyniają się do powstawania kwestii społecznej.

Reasumując, nie sposób nie zauważyć, iż ubóstwo jako konsekwencja wielu wzajemnie przeplatających się przyczyn o charakterze ekonomicznym i społecznym jest bardzo ważną kwestią społeczną. Najważniejsze skutki ubóstwa to niemożność zaspokojenia potrzeb, a także dezintegracja rodziny. Staje się ono problemem społecznym wówczas, gdy wywołuje społecznie negatywne skutki, jakie zostały zilustrowane na rysunku 1.

Autorka objęła badaniem lata 2000–2010 z uwagi na fakt, iż w roku 2000 wdrożono w Polsce Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Bezrobociu. Celem tego programu było opracowanie nowej strategii, polityki oraz metod aktywnego i skutecznego przeciwdziałania ubóstwu, bezrobociu długookresowemu i marginalizacji społecznej w Polsce na lata 2000–2005. Sugeruje on metody zmniejszenia skali ubóstwa, bezrobocia oraz marginalizacji poprzez prozatrudnieniowy i przyjazny ubogim wzrost gospodarczy. Zaproponowano w nim zmiany w strukturze wydatków na programy rynku pracy, preferujące formy aktywne: szkolenie, przekwalifikowanie, prace interwencyjne, roboty publiczne, pożyczki na rozwój małych i średnich przedsiębiorstw. Umożliwi to integrację celów i środków ograniczających ubóstwo oraz ich włączenie do ogólnej polityki ekonomicznej i społecznej na szczeblu krajowym, regionalnym i lokalnym (Warzywoda, Kabaj, 2000).

Wpływ zmiennych na poziom ubóstwa

W ocenie autorki na poziom ubóstwa mają wpływ takie zmienne, jak: bezrobocie, przeciętne miesięczne wynagrodzenie, PKB, zharmonizowany wskaźnik cen konsumpcyjnych. Dlatego też autorka tekstu poddała zmienne metodom statystycznym, chcąc uzyskać odpowiedź na pytanie: jaki jest poziom zależności pomiędzy zmiennymi objaśniającymi oraz wielkościami danych? Na to i inne pytania autorka szukała odpowiedzi, dokonując analizy statystycznej za pomocą programu Statistica. Należy podkreślić, że w Polsce poniżej minimum egzystencji, a więc w ubóstwie skrajnym, w 2000 roku żyło 8,1% społeczeństwa, przy czym w warunkach polskich wartość relatywnej linii ubóstwa w 2000 roku nieznacznie przewyższyła poziom minimum egzystencji obliczony według GUS. Pogorszenie i rosnące zróżnicowanie sytuacji dochodowej gospodarstw domowych występowało do roku 2000. Natomiast w latach 2000–2010 zasięg ubóstwa uległ zmniejszeniu dla ogółu Polski, a wzrost dla gospodarstw jedno- i czteroosobowych. Dlatego też autorka podjęła próbę zbadania tego zjawiska jako problemu społeczno-ekonomicznego z uwzględnieniem zmiennych objaśniających, takich jak: bezrobocie, średnie miesięczne wynagrodzenie, inflacja i PKB na 1 mieszkańca.

Jak wynika z danych GUS, w latach 2000–2010 utrzymała się tendencja skokowa, jeśli chodzi o zasięg ubóstwa relatywnego odzwierciedlającego wzrost nierówności w sytuacji dochodowej i poziomie życia. Odsetek osób poniżej i na poziomie ubóstwa skrajnego, za granicę którego przyjęto poziom minimum egzystencji,

spadł z 8,1% w 2000 roku do 5,7% w 2010 roku. Obniżeniu uległa ustawowa granica ubóstwa z 13,6% do 7,3% w roku 2010. Zatem na podstawie zaobserwowanych danych statystycznych można powiedzieć, że jedynie granica relatywna wahała się w przedziale (17,1–20,4%), utrzymując taki sam wskaźnik w roku 2010 jak w roku 2000 na poziomie 17,1%. Z uwagi na pełny dostęp do stron internetowych dotyczących ubóstwa, a szerzej, do danych na temat tego, kogo dotyczy ubóstwo, można poszerzyć własną wiedzę w oparciu o informacje z GUS, który także, poza Instytutem Pracy i Spraw Socjalnych, zajmuje się tą problematyką. Autorka pragnie jednak swoje badania skoncentrować na wskaźnikach statystycznych mających dać odpowiedź na pytanie, jaka jest siła zależności pomiędzy ubóstwem a jego zmiennymi. Ponadto w artykule zwrócono uwagę na wielkości danych opisujących zmienną zależną.

Tabela 1. Granice ubóstwa w IV kwartale 2008–2010

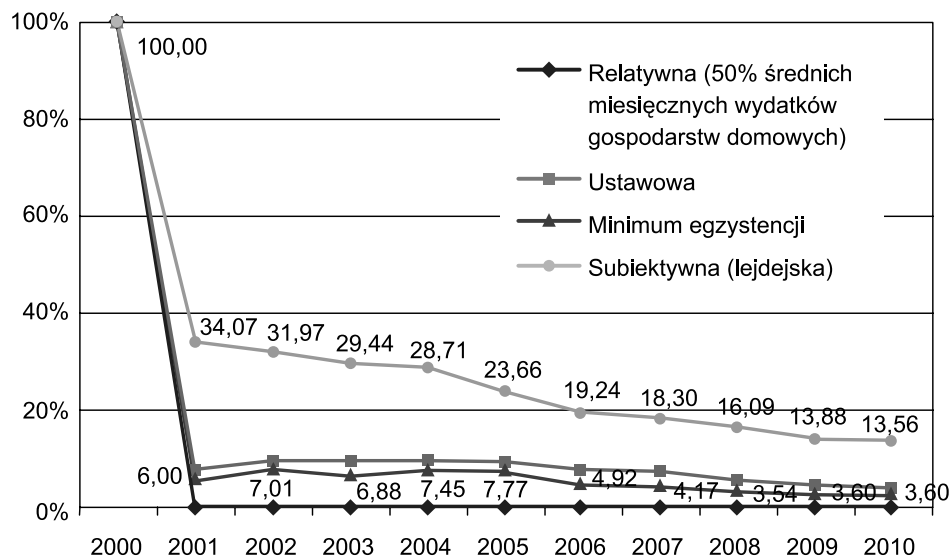
Granice ubóstwa	Gospodarstwo jednoosobowe			Gospodarstwo czteroosobowe (2 osoby dorosłe + 2 dzieci do lat 14)		
	2008	2009	2010	2008	2009	2010
Relatywna	612	633	665	1676	1709	1795
Ustawowa	477	477	477	1404	1404	1404
Minimum egzystencji	418	443	466	1129	1196	1257
Subiektywna (lejdejska)	brak danych	1112	1187	brak danych	1693	1770

Źródło: dane szacunkowe na podstawie badań budżetu gospodarstw domowych GUS 2008–2010.

W okresie ostatnich dwunastu lat (1998–2010) GUS oszacował, że 5,6% osób żyło w warunkach zagrożenia elementarnych warunków przeżycia (Krauss, 2001: 12). Dokładnie taki sam wskaźnik GUS zanotował w latach 2009–2010. Ponadto rozmiary ubóstwa w Polsce wskazują, że jest to bardzo znacząca kwestia społeczna Rzeczypospolitej Polski. Liczba osób dotkniętych ubóstwem ciągle wzrasta, o czym świadczą przedstawione w tabeli 1 wyniki badań GUS.

Jak poinformował GUS, od roku 2005 ustawowa granica ubóstwa zaczęła ulegać znacznemu zmniejszeniu. Wynika to częściowo z przyjętego mechanizmu ustalania kwot progowych uprawniających do korzystania ze świadczeń systemu pomocy społecznej. Mając na uwadze granice ubóstwa subiektywnego, należy podkreślić, że w latach 2000–2010 poziom dochodów stosunkowo małał i był niższy w roku 2010 od ustawowej granicy ubóstwa. Z informacji GUS widać, że udział wydatków w dochodach w gospodarstwach domowych znacznie zmalał, osiągając w 2010 roku 83,1%, co oznacza, że duży wpływ ma miejsce zamieszkania, a także poziom życia według grup społeczno-ekonomicznych. Zatem na podstawie danych statystycznych GUS można zaobserwować znacznie lepszą sytuację ludzi żyjących w Polsce. Zwrócono uwagę, iż nastąpił wzrost granicy relatywnej ubóstwa w latach 2008–2010. Jeśli zaś chodzi o minimum egzystencjalne, to odnotowano wzrost z 418 zł w 2008 roku

do 466 zł w roku 2010 w gospodarstwie jednoosobowym przy jednocześnie niezmięnionej granicy ustawowej ubóstwa.

Rys. 2. Wskaźnik struktury ubóstwa w Polsce w latach 2000–2010

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, dostęp: 29.08.2011.

Niepokojący wzrost odsetka ludności, których wydatki kształtują się poniżej minimum egzystencji, nasilał się od roku 1997 aż do roku 2005, po czym zaczął spadać, osiągając w 2010 roku 5,7%.

Analizując rysunek 2, należy stwierdzić, iż wskaźnik struktury ubóstwa w Polsce w latach 2000–2010 pokazał tendencję malejącą we wszystkich przypadkach granic ubóstwa. Duże zmiany odnotowano w granicy subiektywnej, której wskaźnik osiągnął 13,56% w roku 2010. Ponadto ustawowa granica ubóstwa – kwota dochodów, która zgodnie z obowiązującą ustawą o pomocy społecznej uprawnia do ubiegania się o przyznanie świadczenia pieniężnego (*Ustawowa granica ubóstwa*: wikipedia.org) – wskazała na najniższy wskaźnik 3,68% (w całym okresie 11 lat) w roku 2010. Z kolei wskaźnik minimum egzystencji, tj. koszyk dóbr niezbędnych do podtrzymania funkcji życiowych człowieka (*Minimum egzystencji*: wikipedia.org), wskazał wartość 3,60% w latach 2009–2010. Informuje ona o potencjalnym zagrożeniu rodzin, które żyją na poziomie i poniżej tej granicy. Zatem rozpatrując granice ubóstwa w Polsce ogółem w stosunku do gospodarstw jednoosobowych i czteroosobowych, należy stwierdzić, że występują różnice w interpretacji wyników badań. Z danych w tabeli 1 wynika, że w przypadku gospodarstw domowych jedno- i czteroosobowych granice ubóstwa z roku na rok rosną.

Tabela 2. Poziom zależności pomiędzy wynagrodzeniem a bezrobociem w latach 2000–2010

Korelacje	Oznaczone współczynniki korelacji są istotne z $p < ,05000$, $N = 11$			
	Przeciętne wynagrodzenie miesięczne	Inflacja	Bezrobocie zharmonizowane	PKB per capita w PPS
Relatywna	-0,18	-0,43	0,58	-0,36
Ustawowa	-0,20	-0,26	0,86	-0,84
Minimum egzystencji	-0,63	-0,29	0,82	-0,46

Źródło: opracowanie własne na podstawie programu Statistica z wykorzystaniem danych z Eurostatu, dostęp: 31.08.2011.

Z tabeli 2 wynika, że największa zależność pomiędzy zmiennymi objaśniającymi zmienne objaśniane zaistniała w przypadku ubóstwa ustawowego i bezrobocia zharmonizowanego, osiągając 0,86%, co stanowi bardzo silny związek. Ponadto zauważono, że wystąpiła dodatnia korelacja pomiędzy minimum egzystencji a ubóstwem ustawowym na poziomie 0,82%. Badanie siły związku pokazało również silną ujemną korelację między ubóstwem ustawowym a PKB per capita. Można też wskazać na średnią ujemną korelację pomiędzy minimum egzystencji a przeciętnym wynagrodzeniem miesięcznym, a także silną korelację między dwiema cechami, tj. ubóstwem ustawowym i PKB per capita na poziomie -0,84%. Z danych empirycznych wynika, że zwiększeniu wartości koszyka minimum egzystencji w roku 2010 towarzyszył spadek przeciętnego wynagrodzenia i zaledwie 0,5% inflacji, a także wzrost bezrobocia i PKB per capita. Mając na uwadze dane z GUS, autorka dokonała analizy związku pomiędzy wielkościami danych, z których wynika, że regresja kształtuje się na poziomie 0,92%, a współczynnik determinacji 0,85% przy uwzględnieniu takich zmiennych, jak: minimum egzystencji a wynagrodzenie, inflacja, PKB i bezrobocie w latach 2000–2010. Tak więc można powiedzieć, że regresja wykazała silny związek pomiędzy wielkościami danych.

Podsumowanie

Zjawisko ubóstwa jako kwestii społeczno-ekonomicznej jest problemem na całym świecie. Są rodziny, których to zjawisko dotknęło z przyczyn gospodarczych zaistniałych w naszym kraju, ale są też grupy rodzin, dla których egzystencja w takim stanie jest łatwym sposobem na życie. Ponadto z danych Głównego Urzędu Statystycznego widać, że ubóstwo relatywne w latach 2000–2010 utrzymywało się na poziomie 17,1%, tj. charakteryzowało się takim samym wskaźnikiem jak w roku 2010. Mając na uwadze Program Przeciwdziałania Ubóstwu w latach 2000–2005, należy wskazać, że w okresie tym minimum egzystencji rosło, a od roku 2006 zaczęło spadać, osiągając w 2010 roku 5,7%. Ponadto duże zmiany odnotowano w zakresie ubó-

stwa subiektywnego, które zmalało o 11,9% w okresie sześciu lat i w dalszym ciągu malało, osiągając w 2010 roku 12,9%. Nieco inaczej zilustrowano granice ubóstwa ustawowego, które w 2000 roku osiągnęło 13,6% i stale rosło, osiągając w 2005 roku 18,1%, po czym zaczęło sukcesywnie spadać i osiągnęło najniższy wskaźnik w okresie jedenastu lat na poziomie 7,3%. Jeśli chodzi o ubóstwo w gospodarstwach jedno- i czteroosobowych, to wyniki badań empirycznych prezentują się inaczej niż te, które odnoszą się do Polski ogółem. Jedynie granica ubóstwa ustawowego w latach 2008–2010 zarówno w gospodarstwach jednoosobowych, jak i czteroosobowych utrzymała się na tym samym poziomie, co przedstawia tabela 1. Natomiast pozostałe granice ubóstwa w tych gospodarstwach miały rosnący wskaźnik dynamiki. Z danych statystycznych widać, że średnia ujemna korelacja wystąpiła pomiędzy minimum egzystencji a przeciętnym miesięcznym wynagrodzeniem (–0,63%), a także silna korelacja w odniesieniu do bezrobocia zharmonizowanego (0,82%). Jednocześnie silną korelację odnotowano między granicą ustawową ubóstwa a bezrobociem zharmonizowanym (0,86%) oraz PKB (–0,84%). Poddane obserwacji zmienne niezależne w stosunku do wszystkich granic ubóstwa pokazały, że najlepiej została wyjaśniona granica ustawowa ubóstwa w stosunku do inflacji, PKB, bezrobocia zharmonizowanego, a także miesięcznego wynagrodzenia, osiągając regresję na poziomie 0,94% i współczynnik determinacji 0,88%, informujący, że tyle procent całkowitej zmienności zmiennej zależnej jest wyjaśnione przez model.

Summary

Poverty in contemporary Poland as a problem of socio-economic development in 2000–2010

With the development of a market economy in Poland appeared the phenomenon of poverty, which over the centuries to masquerade in various image and size. In today's time, can be found almost everywhere, poverty and unemployment are widespread. More and more often heard from the mouth of the public of the deprivation and crime, which may be the reason for the lack of financial resources. In addition, more and more often among those appearing begging children. You can say that this has become a way of life, because the parents of the little they teach their children how to live on the street. Therefore, it is in the minds of children develops a sense of financial security, and like its running out of such persons are able to break the law. Due to the large scale Polish poverty, this event is an important socio-economic issue. Therefore, in analysing poverty issues in this article the author wishes to point to the determinants of poverty in Poland through rigorous analysis using Statistica.

Keywords: poverty, poverty thresholds, the social question

Bibliografia

- Auleytner J., Głębicka K. (2001), *Polskie kwestie socjalne na przełomie wieków*, PWN, Warszawa.
- Deniszczuk L. (1996), *Miary ubóstwa i jego obszary w Polsce w latach 1989–1995*, [w:] Bocian A. (red.), *Społeczne aspekty transformacji i wnioski dla polityki społecznej*, Instytut Rozwoju i Studiów Strategicznych, Warszawa.
- Januszek H. (2000), *Ubóstwo jako problem społeczno-ekonomiczny*, [w:] Warzywoda W., Kabaj M. (red.), *Program przeciwdziałania ubóstwu i bezrobociu*, Raport IPiSS, Warszawa.
- Krauss K. (2001), *Diagnoza biedy*, „Trybuna”, nr 21.
- Minimum egzystencji*, http://pl.wikipedia.org/wiki/Minimum_egzystencji, dostęp: 21.08.2011.
- Przymeński A. (1996), *Ubóstwo w Polsce. Społeczne i poznawcze problemy okresu transformacji*, Zeszyty Naukowe Seria 1, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu.
- Toczyński W., Zielińska A. (1991), *Nauka i kwestia ubóstwa*, Wyd. IPS UW, Warszawa.
- Ubóstwo względne*, http://pl.wikipedia.org/wiki/Ub%C3%B3stwo_wzgl%C4%99dne, dostęp: 21.08.2011.
- Ustawowa granica ubóstwa*, http://pl.wikipedia.org/wiki/Ustawowa_granica_ub%C3%B3stwa, dostęp: 29.08.2011.
- Warzywoda W., Kabaj M. (red.) (2000), *Program przeciwdziałania ubóstwu i bezrobociu*, Raport IPiSS, Warszawa.